

Šta je budućnost Zapadnog Balkana – odlasci, dolasci ili cirkularne migracije?

Autor: **Nenad Jevtović**, Institut za razvoj i inovacije

BUDUĆNOST JE UDRUŽIVANJE.

Migracije kao sudbina balkanskih naroda

Fenomen migracija na prostoru koji se danas naziva Zapadni Balkan je prisutan vekovima. Preciznije rečeno fenomen seoba je prisutan vekovima, jer su se seobe događale u ovom delu Balkanskog poluostrva i pre nego što je skovan pojam migracije. No, koju god reč koristili sigurno je da su kretanja stanovništva kreirala život, ekonomiju i odnose; pre svega među ljudima, ali i državama i carstvima koja su se graničila na prostoru današnjeg Zapadnog Balkana.

Kroz ovu analizu bih da iznesem tezu i pokušam da argumentujem da će migracije, posebno migracije mladih, najznačajnije uticati na kretanje ekonomske i političke sudbine Zapadnog Balkana u godinama i decenijama koje dolaze. Ukoliko se ova teza potkrepi dokazima i upotrebi u daljem zaključivanju, korišće u odgovoru na pitanje šta je budućnost regiona o kome pišem; da li su to dalji odlasci, da li su možda dolasci ljudi sa drugih prostora; ili će pak prostor Zapadnog Balkana postati područje koje karakterišu cirkularne migracije i sve koristi koje taj proces donosi.

Dva polja koja ću posmatrati jesu ekonomska i geopolitička kretanja. Posmatranje promena u ostalim društvenim poljima kao što su kultura, uticaj tehnološkog napretka ili svetska geopolitička kretanja neću posebno analizirati, iako ne osporavam njihov značaj, pa možda čak i dominantan uticaj na sveukupne događaje u regionu u vremenu pred nama. Ekonomija i geopolitička kretanja se posmatraju ovde jer polazim od toga da su te dve sile snažno isprepletane i da ih najbolje opisuje dilema, šta je starije – kokoška ili jaje.

Kroz analizu je potrebno potražiti odgovore na pitanja na koja se postojanje preciznih odgovora podrazumeva, što ipak nije slučaj na Zapadnom Balkanu – to su pitanja o broju ljudi koji živi na ovom prostoru; o tome koliko ljudi emigrira i kako je taj proces tekao u prethodnim godinama. Zatim ću kroz analizu predstaviti rezultate istraživanja koje je trajalo pune dve godine na temu troškova emigracije po zemlje iz kojih se odlazi. Sve ovo s ciljem da se na kraju daju odgovori šta dalje očekuje region i šta je moguće rešenje da se ekonomsko-politička situacija popravi.

Koliko ljudi živi na Zapadnom Balkanu?

U potrazi za odgovorom šta je budućnost Zapadnog Balkana mora se najpre poći od podataka. Možda je bolje reći od onoga što od podataka postoji jer su izvori podataka o migracijama oskudni, neuporedivi i u neskladu. Izvori iz zemalja koje čine Zapadni Balkan gotovo da ne postoje, a okvirne brojeve onih koji odlaze obezbeđuju međunarodne organizacije poput OECD-a, UN-a ili Eurostata. U regionu Zapadnog Balkana, prema procenama Eurostata¹ na 1. januar 2019. godine je živelo 17,8 miliona stanovnika. Najviše ljudi živelo je u Srbiji – oko 7 miliona, zatim Bosni i Hercegovini (oko 3,5 miliona), Albaniji (oko 2,9 miliona), Severnoj Makedoniji (oko 2,1 milion), na Kosovu* (oko 1,8 miliona) i najmanje u Crnoj Gori – oko 620 hiljada ljudi. Ove podatke bi trebalo razmatrati sa dozom rezerve jer predstavljaju procenu broja stanovnika koja se dobija tako što statistički zavodi svake od zemalja godišnje koriguju brojeve sa poslednjeg popisa; ali i zato što se određen broj ljudi koji je emigrirao uglavnom put Zapadne Evrope i dalje vodi kao da živi u nekoj od zemalja Zapadnog Balkana. Primer takve situacije je Kosovo^{2*}, gde je broj stanovnika u 2019. godini za 2 hiljade ljudi veći, negoli 2011. godine, i nije u skladu sa podacima iz drugih izvora koji govore o emigraciji stanovnika od više hiljada i desetina hiljada godišnje, i smanjenju prirodnog priraštaja, a da nije prisutna značajna imigracija stanovništva. Pored ovoga, izazov predstavlja i to što je prošlo dosta vremena od poslednjeg popisa; što su vremenske serije neuporedive jer je došlo do prekida u njihovom praćenju; ili postoje administrativni izazovi poput dvojnih državljanstava i ličnih dokumenata koji ne dozvoljavaju statistici da prebroji koliko ljudi živi na Zapadnom Balkanu.

---

1 https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/product/view/DEMO_GIND

2 "Ovaj natpis ne prejudicira status Kosova i u skladu je sa Rezolucijom 1244 i mišljenjem MSP o kosovskoj deklaraciji o nezavisnosti".

Tabela 1. Procena broja stanovnika na 1.1.2019. i udeo po zemljama

	Broj stanovnika	Udeo
Srbija	6,963,764	39%
Bosna i Hercegovina	3,492,018	20%
Albanija	2,862,427	16%
Severna Makedonija	2,077,132	12%
Kosovo*	1,795,666	10%
Crna Gora	622,182	3%
UKUPNO	17,813,189	100%

Izvor: Eurostat

Koliko ljudi odlazi sa Zapadnog Balkana?

Kako se ne može precizno utvrditi koliko ljudi živi na prostoru Zapadnog Balkana, još teže je utvrditi koliko se iseljava. Postavlja se pitanje da li se u javnosti naglašavaju odlasci ljudi i stvara slika da su odlasci intenzivniji, ili pak suprotno, tačna je zvanična statistika prema kojoj je na primer broj stanovnika u Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Kosovu* u periodu od 2011. do 2019. godine porastao.

Izvor koji pruža procene broja migranata je Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) kroz izveštaje o međunarodnim migracijama i bazama podataka. Nedostatak ovog izvora podataka je to što posmatra OECD zemlje i time obuhvat nije potpun. Ovaj nedostatak ne umanjuje značajno relevantnost izvora jer emigranti sa Zapadnog Balkana uglavnom odlaze u zemlje koje su članice OECD-a. Takođe, trebalo bi naglasiti da izveštaji o migracijama OECD posmatraju kao migrante i one koji privremeno napuštaju zemlju usled školovanja, sezonskog posla, ili odlaska na vremenski ograničen period u sedište firme za koju rade; sve ovo se može podvesti pod privremene migracije (*temporary labour migration*) pa se oduzimanjem broja privremenih emigranata od ukupnog broja emigranata dolazi do podataka o broju neto odlazaka, tj. neto migracija iz posmatranih zemalja.

U periodu od 2012. do 2016. prema izveštajima OECD-a je u proseku godišnje oko 70 hiljada ljudi odlazilo sa Zapadnog Balkana. U ovo nisu uključeni podaci sa Kosova* jer nisu dostupni, a doprineli bi tome da ukupan broj odlazaka značajno poraste kada bi se uračunali. U broju emigranata prednjačila je Albanija, iz koje je u periodu 2012–2016. godišnje oko 25 hiljada ljudi emigriralo, što je za ovu zemlju posebno zabrinjavajuće kada se posmatra u odnosu na njen broj stanovnika – tada su parametri Albanije najnepovoljniji na Zapadnom Balkanu. Po broju emigranata zatim sledi Bosna i Hercegovina, pa Srbija, dok je iz Severne Makedonije odlazilo 9.400 ljudi godišnje u proseku.

Izneti brojevi predstavljaju neto migracije, a zanimljivo je posmatrati u kontekstu teze koju ova analiza istražuje koliko ljudi je ukupno i prosečno emigriralo u OECD zemlje, kao i koliko se vratilo. Ovo je važno iz ugla razmatranja cirkularnih migracija kao procesa koje zemlje Zapadnog Balkana mogu iskoristiti za svoj dalji razvoj jer znanja i veštine koje ljudi prikupe odlaskom na određeno vreme mogu se iskoristiti za pokretanje poslovanja ili unapređenje već postojećih firmi u državama Zapadnog Balkana. Takođe, brojevi o privremenim migracijama se mogu posmatrati i kao indikativni, jer svaki privremeni odlazak predstavlja veću verovatnoću za stalnu emigraciju sa Balkana u razvijenije zemlje. Po broju privremenih migracija je prednjačila Srbija, što je očekivano od najmnogoljudnije zemlje na prostoru koji posmatramo, ali i može ukazivati na njenu najveću povezanost sa razvijenim ekonomijama što se dobrim upravljanjem procesa cirkularnih migracija može pretočiti kroz privredni rast. Najslabije u pogledu učešća privremenih migracija u ukupnim migracijama stoji Albanija sa učešćem od 39%, za razliku od Srbije gde taj procenat iznosi 67%.

Tabela 2. Prosečan broj emigranata, imigranata i neto migracija u OECD zemlje po posmatranim zemljama u periodu 2012–2016. (u hiljadama)

	Broj emigranata u zemlje OECD	Broj imigranata iz zemalja OECD	Neto migracije (- ukazuje na odliv ljudi)
Srbija	49,0	33,0	-15,7
Bosna i Hercegovina ³	36,8	18,6	-18,2
Albanija	42,0	16,3	-25,4
Severna Makedonija	23,0	13,5	-9,4
Kosovo*	/	/	/
Crna Gora	3,6	1,9	-1,7
UKUPNO	154,4	83,3	-70,4

Izvor: International Migration Outlook, OECD

Pored OECD-a, podacima koji mogu biti korisni u analizi broja migranata i traženju odgovora da li se migracije sa Zapadnog Balkana ubrzavaju, raspolažu Ujedinjene nacije i Eurostat. Ujedinjene nacije vode evidenciju o broju migranata od 1990. godine, i te podatke objavljuju na svakih pet godina, i to tako da ne prate broj novopridošlih migranata već posmatraju ukupan broj migranata iz zemalja porekla. Tako je 2015. godine 964.000 ljudi koji su rođeni u Srbiji živelo van njenih granica. Građana Severne Makedonije po svetu je u 2017. godini bilo 535 hiljada, a 137 hiljada onih koju su rođeni u Crnoj Gori. Albanaca koji su emigrirali je uz one iz Bosne i Hercegovine bilo najviše i to 1,15 miliona ljudi poreklom iz Albanije i oko 1,65 miliona iz Bosne i Hercegovine.

Podaci za Kosovo* ne postoje, isto kao i u slučaju baze OECD-a, što je primer koji ukazuje na problem nedostatka podataka iz oblasti migracija za ovaj region, kao i neslaganja podataka pa čak i zvaničnih izvora podataka. Prema podacima koje prikazuje Eurostat, a koje dobija od statističkih zavoda zemalja, broj stanovnika Kosova* nakon prekida uporedivosti vremenske serije u

3 Podaci za Bosnu i Hercegovinu se odnose na period 2013–2017.

2010. godini sa oko 2,2 miliona smanjio se na oko 1,8 miliona u 2011. godini, dok je 2019. godine bilo za oko hiljadu i po stanovnika više negoli 2011. godine; iako Agencija za statistiku Kosova* daje podatke koji pokazuju da je odliv stanovništva stalno negativan i da je u 2015. godini koja je predstavljala pik iznosio 74 hiljade.

Da li su se odlasci ubrzali?

U pokušaju da odgovorim na ovo pitanje poslužiću se Eurostatovim podacima koji govore o broju boravišnih dozvola koje se po prvi put dodeljuju na period od godinu dana i duže za boravak u zemljama Evropske unije. Eurostat ove podatke za zemlje Zapadnog Balkana obezbeđuje od 2008. godine, a serija je uporediva u periodu 2013–2017. godina. U ovom periodu, broj ljudi koji su dobili boravišnu dozvolu na godinu dana i duže se duplirao, tačnije povećao se za 110%. Ovakva kretanja mogu ukazati na ubrzavanje emigracije iz zemalja Zapadnog Balkana ka Evropskoj uniji (EU28), i to je najizraženije u slučaju Bosne i Hercegovine za čije se građane broj dugoročnih dozvola za boravak uvećao za 3 puta, dok je u slučaju Srbije, Albanije i Severne Makedonije dupliran. Ovi brojevi su nastavili da rastu i u 2018. i 2019. godini, ali bi trebalo biti oprezan sa tumačenjem ovih podataka jer Eurostat označava da je došlo do prekida u vremenskoj seriji usled metodoloških izmena.

Tabela 3. Broj osoba kojima je izdata boravišna dozvola po prvi put za zemlje Evropske unije (EU28) u periodu 2013–2017, a dolaze iz zemalja Zapadnog Balkana

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Srbija	12.413	12.053	17.784	19.201	24.909
Bosna i Hercegovina	6.444	7.952	11.167	14.591	20.241
Albanija	21.221	24.241	40.529	47.334	43.555
Severna Makedonija	4.819	5.519	8.270	9.077	11.098
Kosovo*	9.903	10.436	12.691	12.514	16.101
Crna Gora	1.034	981	1.250	1.346	1.478
UKUPNO	55.834	61.182	91.691	104.063	117.382

Izvor: Baza Eurostata, First permits by reason, length of validity and citizenship

Koliko odlasci koštaju Zapadni Balkan?

Kada se postavilo istraživačko pitanje koliko košta odlazak mladih iz Srbije, prvi izazov je bio doći do podataka. Izazov nepostojanja podataka je u prethodnom delu obrađen, kao i nepouzdanost podataka o broju migranata, a rešen je na taj način što je pripremljena metodologija koja izračunava trošak emigracije pojedinca. Na osnovu toga su pravljena scenarija u zavisnosti od toga koliki broj ljudi godišnje emigrira iz Srbije. Ovo je bio jedini način da se istraživački nepristrasno proceni trošak koje društvo snosi emigracijom stanovništva kada se ne zna precizan broj emigranata, jer je pripremljeno 6 scenarija od najmanje povoljnog do najpovoljnijeg u pogledu broja emigranata. Takođe, ovaj metodološki pristup je izabran jer je primenljiv i ukoliko se u budućnosti regionalna statistika migracija unapredi i dođe do preciznih podataka o broju odlazaka i dolazaka jer se sa poznavanjem troška emigracije pojedinca mogu dobiti novi i precizniji rezultati.

Drugi izazov je bio istražiti svetsku literaturu i pronaći primere dobre prakse kako se može računati trošak emigracije pojedinca jer izgrađena metodologija nije postojala. Mapirano je 8 činilaca koji pozitivno ili negativno utiču na društvo kada pojedinac ode iz zemlje. Kao tri značajna u slučaju Srbije prepoznati su troškovi obrazovanja, što predstavlja sve ono što je društvo uložilo da se mlad čovek obrazuje i što je investicija, a odlaskom postaje trošak; drugi činilac je gubitak potencijalnog bruto domaćeg proizvoda (BDP) koji bi osoba koja je emigrirala stvarala da je ostala u Srbiji i bila zaposlena; dok je treći prepoznat faktor pozitivan i ogleda se u doznakama, tj. novcu koji emigranti šalju ka Srbiji i koji je značajan za životni standard građana, ali i sa makroekonomskog aspekta.

Metodologija izgrađena za Srbiju primenjena je na region Zapadnog Balkana, i u ovoj analizi u fokusu su dva faktora koji negativno utiču na društvo i ekonomiju prilikom emigracije ljudi sa Zapadnog Balkana. Troškovi školovanja pojedinca koji je visoko obrazovan najviši su u Srbiji, dok su ubedljivo najniži na Kosovu*. Ukoliko se posmatra ceo region, prosečni troškovi po nivoima obrazovanja su takvi da je za školovanje pojedinca do završetka osnovne škole uloženo od strane društva oko 9,5 hiljada evra, oko 14,5 hiljada evra da se dobije srednjoškolac, a u proseku oko 25 hiljada da se obrazuje kadar koji je završio fakultet. Za jednog doktora nauka region u proseku kroz sistem obrazovanja, privatne troškove porodice, troškove studentskog standarda (stipendije, krediti i studentski domovi) mora da investira oko 46 hiljada evra. Ove investicije koje zemlje, svaka za sebe, ulažu u svoje građane tokom procesa njihovog obrazovanja postaju trošak za zemlju i investicija u zemlju u koju su ti mladi emigrirali.

Tabela 4. Troškovi školovanja prema nivou obrazovanja u zemljama Zapadnog Balkana, u evrima

	Osnovno obrazovanje	Srednje obrazovanje	Akaderske studije	Doktorske studije
Srbija	13.572	20.854	34.139	54.576
Bosna i Hercegovina	12.939	20.219	28.934	43.135
Albanija	6.041	9.267	18.283	31.925
Severna Makedonija	9.057	14.432	28.934	47.753
Kosovo*	4.676	5.663	9.701	/
Crna Gora	11.158	16.467	31.180	51.120
PROSEK	9.574	14.484	25.195	45.702

Izvor: Obračun autora na osnovu studija Troškovi emigracije mladih

U skladu sa izgrađenom metodologijom, kao i sa izazovom nedostatka podataka, pripremljeni su scenariji koji su nastali tako što su troškovi obrazovanja pojedinca pomnoženi sa brojem ljudi koji emigriraju. Razlog pripreme scenarija je taj što nije poznat precizan broj onih koji emigriraju kao ni njihova obrazovna struktura, pa su u okviru ovih šest scenarija obuhvaćeni najpovoljniji i najnepovoljniji scenariji po zemlje Zapadnog Balkana. Još jednom bi trebalo naglasiti da su svi scenariji nepovoljni i da su trošak za zemlje iz kojih se odlazi, a da se termin najpovoljniji koristi za onaj scenario kada zemlja ima najmanje troškove ulaganja u obrazovanje.

Prema najnepovoljnijem scenariju, zemlje Zapadnog Balkana emigracija mladih u pogledu troškova njihovog obrazovanja košta oko 2,5 milijardi evra. Ovom iznosu najviše doprinose troškovi Srbije koji su 963 miliona evra, a sledi je Bosna i Hercegovina sa godišnjim troškovima od 644 miliona evra. Ostali imaju značajno manje troškove, ali svakako velike posmatrajući na primer te troškove u odnosu na budžete ministarstava prosvete i BDP-a svake posmatrane zemlje.

Tabela 5. Ukupni godišnji troškovi obrazovanja lica koja napuštaju zemlje Zapadnog Balkana (u milionima evra)

	Scenario 1	Scenario 2	Scenario 3	Scenario 4	Scenario 5	Scenario 6
Srbija	963,8	1077,0	1227,1	308,9	345,2	393,3
Bosna i Hercegovina	644,2	721,7	805,5	411,4	446,0	498,2
Albanija	330,8	503,8	429,7	201,4	306,7	261,6
Severna Makedonija	277,7	433,4	367,5	116,5	181,8	154,2
Kosovo*	181,2	204,9	133,0	151,0	/	/
Crna Gora	60,0	77,9	67,1	28,2	36,6	31,5
UKUPNO	2.457,7	1.941,7	1.802,8	1.217,4	1.316,3	840,6

Izvor: Obračun autora na osnovu studija Troškovi emigracije mladih

Druga vrsta troška sa kojim se zemlje na Zapadnom Balkanu suočavaju jeste propušteni bruto domaći proizvod usled emigracije ljudi. Usled nemogućnosti da se godišnji odliv stanovništva spreči njihovim zapošljavanjem, generiše se godišnji gubitak bruto dodate vrednosti u iznosu od oko 3,1 milijarde evra, što je izuzetno veliki iznos za ove ekonomije. Ovom gubitku na godišnjem nivou najviše doprinose Srbija sa 29%, Bosna i Hercegovina sa 23%, Albanija sa 18% i Kosovo* sa 17%.

Do troška u pogledu propuštenog kreiranja bruto dodate vrednosti dolazi usled direktnog efekta, tj. onoga što bi osoba koja je emigrirala stvorila da je ostala u jednoj od posmatranih zemalja i bila zaposlena; indirektan efekat je to što njenim odlaskom dolazi do smanjenja ukupne potrošnje u zemlji; dok se indukovani efekat može objasniti time da se ostankom ljudi u zemlji kreiraju dodatna radna mesta i usluge, što se ne dešava emigracijom pa samim tim i državni budžet gubi neprikupljanjem potencijalnih poreza. Najznačajni efekat u novcu je direktni, pa zatim indirektni, dok je indukovani efekat očekivano najmanje značajan u svakoj od posmatranih zemalja. Množenjem broja ljudi koji emigriraju sa oportunitetnim troškom po osobi dolazi se do ukupnih troškova za pojedinačne zemlje i ceo Zapadni Balkan.

Tabela 6. Efekti emigracije na ekonomsku aktivnost po osobi u zemaljama Zapadnog Balkana, (u evrima)

	Po osobi
Srbija	19.446
Bosna i Hercegovina	21.069
Albanija	21.561
Severna Makedonija	15.848
Kosovo*	16.914
Crna Gora	21.561
PROSEK	19.400

Izvor: Obračun autora na osnovu studija Troškovi emigracije mladih

Tabela 7. Efekti emigracije na ukupnu ekonomsku aktivnost u zemaljama Zapadnog Balkana, (u milionima evra)

	Po osobi
Srbija	897
Bosna i Hercegovina	710
Albanija	559
Severna Makedonija	333
Kosovo*	519
Crna Gora	70
PROSEK	3.088

Izvor: Obračun autora na osnovu studija Troškovi emigracije mladih

Na koji način će migracije kreirati Zapadni Balkan i šta je lek za bolju budućnost?

Kako bismo odgovorili na pitanje iz naslova šta je budućnost regiona u godinama i decenijama koje dolaze, izneta su razmatranja i pokazatelji koji pokazuju da se broj stanovnika u regionu smanjuje i da će pored smanjenja prirodnog priraštaja na to uticati i emigracija stanovništva. Odlasci stanovnika će se nastaviti, moguće i dodatno ubrzati, što će doneti još značajnije smanjenje stanovnika do 2050. godine. Primer toga će biti i Srbija, u kojoj će prema istraživanju

Gorana Peneva živet i oko 4,9 miliona stanovnika. Po trenutnim pokazateljima, još dramatičniju sudbinu ubrzanog smanjenja stanovništva, a samim tim i smanjenja ekonomskih potencijala će doživeti Albanija, Bosna i Hercegovina i Kosovo*.

Ukoliko, nakon stavljanja pod kontrolu krize izazvane kovidom 19, ne dođe do značajne ekonomske krize u Evropi i svetu, zemlje Evropske unije – pre svega Nemačka, će imati još veće od trenutnih potreba za radnom snagom sa Zapadnog Balkana. Ovo će rezultirati dodatnim slabljenjem uslova za dobijanje radnih viza i emigracijom iz regiona ka bogatim članicama Unije. Kretanja će dodatno oslabiti konkurentnost balkanskih ekonomija, usled nedostatka kvalifikovane radne snage koja je jedan od preduslova stranih direktnih investicija koje doprinose razvoju lokalnih privreda. Ovo potvrđuje i dolazak stranih firmi do sada, koje se uglavnom koncentrišu oko univerzitetskih centara i putnih koridora.

Sa trenutne pozicije čini se da su kretanja stanovništva neizmenljiva, i pored ekonomskog aspekta imaće uticaja na geopolitička kretanja jer će dovesti do promene etničke strukture u pojedinim delovima Zapadnog Balkana. Na to će uticati i interna migraciona kretanja ka razvijenijim gradovima u regionu, pre svega glavnim gradovima država; ali i kretanje ljudi iz svih delova Zapadnog Balkana ka Beogradu kao najrazvijenijem ekonomskom centru. Kretanja ka Beogradu će u najvećem obimu biti iz Bosne i Hercegovine.

Rešenje za pomenute izazove koje sam naveo na osnovu iznetih podataka i trendova je ukрупnjavanje regiona kroz proces koji se popularno naziva „mini-Šengen“. Razlog zašto mislim da je to pravi put je što će ukрупnjavanjem tržišta na oko 17 miliona, prevazilaženjem birokratskih barijera i ubrzanjem protoka robe, kapitala i ljudi region Zapadnog Balkana ojačati ekonomski i postati zanimljiviji za strane direktne investicije i dolazak međunarodnih korporacija. U okviru ovog predloga udruživanja regiona se pre svega treba držati ekonomskih aspekata. Sve kako bi stanovnici i političari koji imaju skepticizam prema ovome pod pritiskom privrednika i ekonomskih interesa shvatili značaj povezivanja i stavljanja u drugi plan etničkih tenzija koje se često stvaraju usled koristi koje one donose za dobijanje političkih poena. Sa napretkom ekonomije, privrednici će polako preuzimati ključeve regiona u svoje ruke, što je dobro jer će interesi za napretkom i daljim razvojem početi da dominiraju nad dnevno-političkim temama. U ovom procesu ne bi trebalo srljati, već učiti od onih koju su kroz proces ekonomskog udruživanja u Evropsku zajednicu za ugalj i čelik postavili temelje nastanka Evropske unije i kroz prethodnih 70 godina lečili rane nastale ratnim sukobima u Evropi kroz dva svetska rata.

Analiza je izrađena u okviru projekta „Mladi Balkana za Evropu“ („Regional Youth Compact for Europe“).

Ova analiza je sačinjena uz finansijsku podršku Evropske unije. Njen sadržaj je isključiva odgovornost Fondacije Centar za demokratiju, i ne odražava nužno stavove Evropske unije.

Mišljenja izražena u ovoj analizi ne predstavljaju nužno stavove Balkanskog fonda za demokratiju, Nemačkog Maršalovog fonda Sjedinjenih Američkih Država, USAID-a ili Vlade Sjedinjenih Američkih Država.